

Biologi og sportegn hos gaupe, jerv, bjørn og ulv

Et hefte til praktisk bruk

Innledning

Hensikten med dette heftet er å gi kortfattet informasjon om de fire store rovdyras biologi og sportegn slik du kan finne dem i felten. Den er også for deg som vil vite mer om disse artene. Selv om gaupe, jerv, bjørn og ulv er fåtallige i landet vårt, så er det flere og flere som lurar på hva de kan ha sett og om det kan være spor eller sportegn etter store rovdyr. Siden en del andre hefter og bøker legger stor vekt på spor, har vi i dette heftet valgt å legge mest vekt på sportegn og biologi.

Oversikten over hvor mange individer av de store rovdyra som er i Norge, fremskaffes gjennom systematiske registreringer og tilfedeige observasjoner. Feltpersonell i Statens naturoppsyn, forskere, jegere og andre er bidragsyttere i disse registreringene.

Registreringene gjøres ved spor i snø, hørsel- og synsobservasjoner av dyr, funn av ekskrementer, funn av byttedyr og andre registreringer i naturen. Radiomerking av enkelt dyr i forskningen gir også noe informasjon om bestandsutvikling og -utbredelse.

Ved å melde fra til den lokale rovviltkontakten i Statens naturoppsyn (SNO) dersom du har funnet mulige spor og sportegn, kan du også bidra til bestandsregistreringene. Sportegn fra andre dyrearter kan forveksles med sportegn fra de store rovdyra. Det er derfor viktig at fagpersonell fra SNO kvalitetssikrer de innkomne meldingene. Hvem du skal melde til i SNO kan du finne ut av ved å kontakte miljøvernavdelingen hos nærmeste fylkesmann, Direktoratet for naturforvaltning eller din egen kommune.

Tekst og layout: Lisbet Baklid

Tips og råd fra: Statens naturoppsyn, Norsk Institutt for naturforskning, n-design m.fl.

Bilder: Lisbet Baklid, Lars Krempig, Lars Gangås, Jan Olav Nybo, Arne Nævra, Steinar Wikan, Asgeir Kvalvik, Per Espen Fjeld, Tom Schandy, Ørjan Johansson og Øystein Engen.

Heftet er finansiert av Norges Naturvernforbund og Haldor Viriks legat.

ISBN: 978-82-7478-267-9

Forvekslingsmuligheter

Ekskrementer fra rødrev er mye mindre enn bjørnenes. Ellers kan de ligne veldig siden rødrev også kan spise mye bær. Bildet t.h. viser ekskrementer fra bjørn.

Rovdyrartenes spor i snø kan forveksles med spor fra andre arter. Mildvær kan gjøre sporavtrykk større. Til venstre bilde av spor fra gaupe t.v. og rødrev t.h.

Brunstgrop eller liggeplass (leie) etter hjortedyr kan forveksles med leie til store rovdyr. Se derfor etter hår for å artsbestemme. T.h. ulveleie.

Om våren kan rødrev finne på å ligge i ei maurtue. Hakkespett, bjørn og hjortedyr kan grave i den. Et trenet øye ser godt hvilken dyreart som har vært der.

Andre forvekslingsmuligheter er for eksempel:

- observasjoner av ulv kan forveksles med rødrev, hund og elg
- feimerker etter hjortedyr kan forveksles med klomerker fra bjørn
- ulike ekskrementer fra andre dyr

Mer informasjon om spor og sportegn:

Spor og tegn - et hefte fra NINA-NIKU, Viltskadecenter og Direktoratet for naturforvaltning.

Bjørneekskrementer - innsamling til DNA-analyser, et hefte fra Direktoratet for naturforvaltning, Naturvårdsverket m.fl.

Dyrespor og kunsten å spore, av Å.Aronson & P. Eriksson, J.W.Cappelen Forlag AS

Å melde fra om funn

Dersom du mener å ha funnet noe som kan være spor eller spor-tegn etter store rovdyr, kan du melde fra til den lokale rovvilt-kontakten i Statens naturoppsyn. Før du går fra stedet, gjør du følgende:

- merk av stedet slik at det er lett å finne igjen
- merk av på kart hvor det er
- ta gjerne et bilde av funnet
- dekk gjerne litt over det du fant

Ta hensyn

Det er spennende å observere ville dyr i naturen. Det er viktig å vise respekt for deres liv, spesielt i perioder hvor de er sårbare. Å følge etter dyra er noe vi må unngå. Ved å la være å følge etter dyra på ferske spor, unngår du samtidig å jage dem. Naturgleden er like stor om du følger dyra i sporsnøen baklengs, altså at du følger sporene i motsatt retning av det dyret har gått. Dersom du tilfeldig møter dyr på kort hold, så stopp opp, trekk deg rolig tilbake og unngå å følge etter dyret. Velg heller en annen retning. I yngletiden er dette spesielt viktig.

Et hi utgravd fra en tidligere maurtue er en av de vanligste typene hi som skandinaviske brunbjørner lager og sover i om vinteren.

Om farlighet

Store rovdyr har atskillig bedre sanser enn oss, spesielt hørsel. Jerven har også bedre luktesans. Store rovdyr er skye, men gaupe, ulv og bjørn kan ferdes nær folk og bebyggelse spesielt natt eller tidlig morgen. Unge ulver på vandring kan være uvant med mennesker og sivilisasjonen, og de kan derfor bli oppfattet som unormale.

Sjansen for at store rovdyr oppdager deg først og derfor trekker seg unna før du merker dem, er svært stor. Den eneste av de store rovdyra som vil kunne reagere i selvforsvar og gjøre skade på mennesker, er bjørnen. Situasjoner der bjørn kan føle seg truet er:

- når den er ved et nylig nedlagt byttedyr eller slakterester
- når en bjørn er skadet/skadeskutt
- når det er binne i følge med unger
- når en bjørn blir overrasket
- bjørn som vekkes i hiet
- ved aggressive møter mellom hund og bjørn

En skadeskutt bjørn søker helst skjul. De farligste situasjonene er når skadeskutt bjørn blir forfulgt av jegere til bjørnens sårleie.

Om du ferdes i områder med bjørn og kjenner deg usikker eller redd, er en grei hovedregel at du passer på å gi deg til kjenne ved lyd. Du kan henge ei bjelle på tursekken slik at du hele tiden gir lyd fra deg. Du kan prate, synge, nynne eller brette tørre kvister av og til. Slik kan du unngå at du overrasker bjørnen, og bjørnen har større sjanse for å komme seg unna. Dersom du overrasker bjørn, er sjansen stor for at den stikker sin vei. Om du finner et ferskt kadaver fra bjørn, gå stille og rolig vekk i samme retning som du kom. Unngå øyekontakt med bjørnen.

Husk at bjørner ikke angriper mennesker for å drepe, men deres motiv er å beskytte seg mot det de opplever som en trussel. Dersom en bjørn skulle gå til angrep, så har det å legge seg ned på magen eller i fosterstilling med hendene over nakken og spille død, vært en måte å overleve bjørneangrep på. Det er viktig å merke seg at de fleste bjørner kan, dersom de føler seg truet, gjøre et skinnangrep. De setter fart i retning trussel, stopper og snur noen få meter unna trusselen. Et skinnangrep er som et skremmeskudd; hensikten er kun å skremme bort.

Gaupe (*Lynx lynx*)

Biotop: Lauv- og barskog, gjerne i tilknytning til kulturlandskap

Levevis: Gaupe lever alene bortsett fra i parringstiden og hunndyr med unger. Hunndyr med unger kalles familiegruppe.

Vekt: Gauper kan veie opptil 30 kg, men det normale for en voksen gaupe er 13-18 kg for hunner og 18-26 kg for hanner.

Maksimum levealder: 17 år, men de aller færreste blir så gamle.

Vandring: Både hunn- og hanngauper kan vandre opptil 400 km fra sitt fødested. De hevder revir overfor artsfrender av samme kjønn som dem selv. Størrelsen på et revir varierer etter byttedyrtetthet, fra 200-1000 km².

Føde: I Nord-Norge spiser gaupa rådyr, rein, skogsfugl, hare og smågnagere. Lenger sør spiser den hovedsakelig rådyr. Den er den mest effektive jegeren av de fire store rovdyra. Den smyer seg innpå sitt bytte og angriper på nært hold. I 60 % av forsøkene på å nedlegge rådyr på vinteren lykkes gaupa. Den kan også ta sau uten å spise mye på dem. Undersøkelser viser at hanngauper tar mer sau enn hunngauper, og yngre gauper tar mer sau enn eldre gauper. De som tar flest sau, er yngre hanner.

Kullstørrelse: Vanligvis 2-3 unger. De følger gjerne sin mor i 10-12 måneder. Når ungene deretter må klare seg alene, ser det ut til at de instinktivt vet hvordan de skal jakte uten å ha blitt lært opp til det.

Første ungekull: Hunndyra får kull første gang fra 2-3 års alder. Deretter får de kull med 1-2 års mellomrom. Hunnene er kjønnsmodne ved 2 års alder og hannene ved 3 års alder.

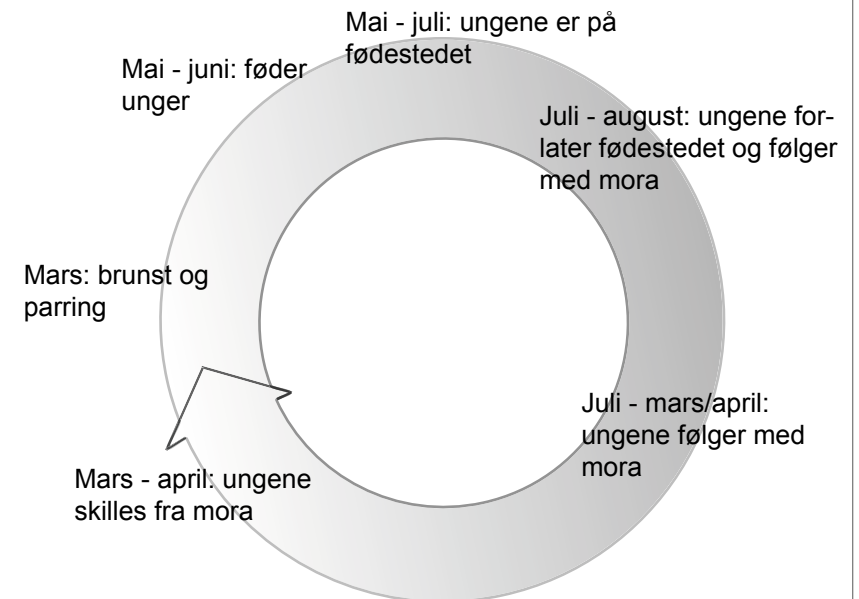
Utbredelse i Norge: Stort sett spredt over hele landet bortsett fra høyfjellet, Sørvestlandet og store deler av Vestlandet.

Antall i Norge: Antallet gauper gikk ned i perioden 2000-2004 på grunn av jakt. Siden den gang har bestanden økt. Før jakt i 2007 var det i overkant av 400 individer, og antall familiegrupper var 69-74. Det er flest gauper på Østlandet og i Midt-Norge.

Gaupa kalles også Nordens tiger. Den har rødbrun eller hvit pels med svarte flekker. Den er et ekte kattedyr som er smidig og flink til å hoppe og klatre.

Gaupe gjennom året:

Gaupas spor i løssnø er ganske runde. Som de andre store rovviltartene, vandrer gaupa ganske rett for å spare krefter.

Som mange andre kattedyr dekker gaupa vanligvis til sine ekskrementer. Her ser du ekskrementene.

Der gaupa legger seg ned for å hvile, dannes det leie. De ligger gjerne litt høyt i terrenget slik at gaupa har utsyn.

Gaupa er først og fremst en spesialist til å finne og jakte på rådyr. Det typiske tegnet på gaupas avlivningsmetode er strupebitt.

Sportegn etter gaupas måltid kan være enkeltbein, og som her, pelsrester fra rådyr.

Fotavtrykk fra gaupas poter og klør kan best sees i grus og snø. På bildet sees fotavtrykket forfra.

Bjørn (*Ursus arctos*)

Biotop: Skog, myr og fjellskog

Levevis: Bjørner har leveområder som overlapper noe innen samme kjønn og overlapper mellom kjønnene. I en bjørnebestand er det matriarker. Bjørnene lever stort sett alene unntatt under paring og når binne har unger. De ligger i hi fra første snøfall til vårsmelting, det vil si ca. november til mars-mai.

Vekt: Voksne hannbjørner veier vanligvis 200-300 kg om høsten. Hunnbjørnene veier 100-150 kg. Om våren veier de 1/3 mindre.

Maksimum levealder: 30 år, men de aller færreste blir så gamle.

Vandring: Hannbjørner kan vandre flere hundre kilometer. Hunnbjørner vandrer maksimalt 90-100 km fra sitt fødested. Størrelse på leveområdet varierer etter kjønn, tetthet i bestanden og næringsforholdene.

Føde: Spiser for det meste bær og maur, dernest planter, elg, sau og storfe.

Kullstørrelse: Vanligvis 1-3. Ungedødeligheten er høy.

Første ungekull: Binnene føder første gang ved 3-5 års alder. Først fra 5-6 årsalderen får de unger som overlever første sommeren, deretter får de unger omtrent hvert 3. år. Ungene kan følge mora i 1,5-3,5 år.

Utbredelse i Norge: Grensetraktene i fylkene Hedmark, Nord-Trøndelag, Nordland, Troms, Finnmark. Spasidisk hannbjørner ellers i landet.

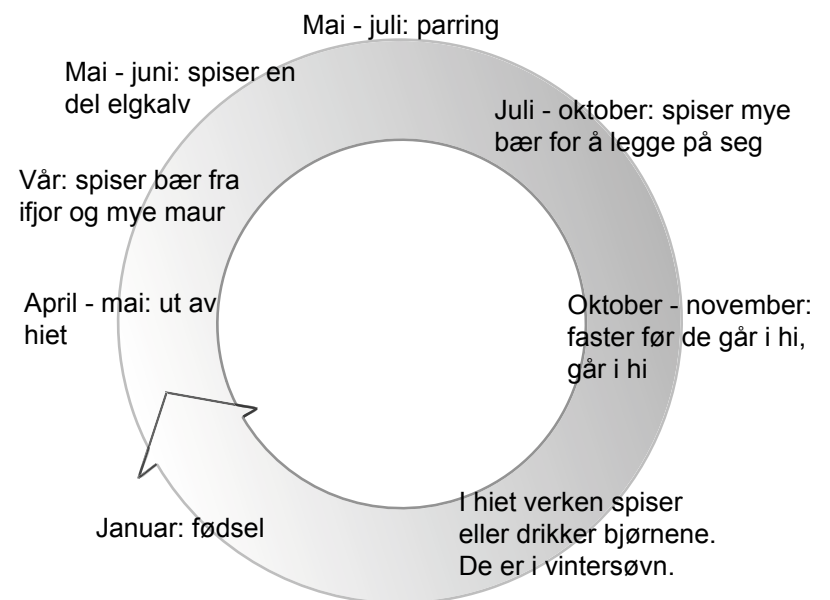
Antall i Norge (2006-2007): Antallet bjørner i Norge var minimum 126. De fleste lever i grenseområdene/ på tvers av landegrensene. Det ble registrert fire hunnbjørner i Hedmark i 2007 og tre ynglinger i Nord-Norge og Nord-Trøndelag i 2006.

Sammensetning: I utkanten av en bestand slik som i Norge, vil naturlig sammensetning være 85% hanner og 15 % hunner. De fleste bjørnene i Norge er derfor hanndyr.

Bjørner veier mest om høsten. Da har de lagt seg opp et fettlag som de kan tære på om vinteren. De store ørene røper at binna på bildet er ganske ung.

Bjørnen gjennom året:

Her har en bjørn forsynt seg av stokkmaur som lever i gamle stubber og trær. Bjørnen liker dem bedre enn vanlig skogsmaur.

Bjørn spiser mange tusen skogsmaur. Bjørnen graver gjerne fra midten av tua og spiser mauregg og maur.

Hiene er forskjellige. Bjørnene ligger om vinteren i korgi (over), utgravd maurtue eller jord, ved steinblokker eller lar seg snø ned.

Bjørnene avslører hva de har spist gjennom den faste avføringen, møkka. Her ser du en elgklauv, hår og beinbiter fra en elgkalv.

Bjørnene hviler/sover deler av døgnet. De liker litt bortgjemte steder, og de kan grave seg ned til fuktig jord før de legger seg ned.

Etter stort inntak av blåbær kan bjørnemøkka bli helt blåsvart. Denne bjørnen har spist kjøtt, maur og planter.

Ulv (*Canis lupus*)

Biotop: Skog. I tillegg kan kulturlandskap, myr og noe bebyggelse inngå.

Levevis: Ulven lever i familiegrupper der kun foreldrepåret får avkom. Gruppas rangordning er streng, og foreldrepåret har høyest rang. Hver gruppe er revirhevdende, dvs. at de overfor artsfrender hevder et fast område som sitt. Gruppen lever sammen og samarbeider om jakt og oppfostring av valper. Enslige individer og par med fast leveområde kan også være revirmarkerende. Hvert revir i Skandinavia er 300-2000 km² og gjennomsnittlig 900-1200 km².

Vekt: Voksne hunndyr veier 35-40 kg og voksne hanner 45-50 kg.

Maksimum levealder: Opp til 16 år, men de færreste blir så gamle. Påkjørsel på vei og jernbane forkorter livet til en del ulver.

Vandring: Unge individer kan vandre ut fra familiegruppas revir ved ca. 1,5 års alder. Avstanden de vandrer kan være fra en mil til flere tusen km. Individer på vandring markerer ikke revir.

Føde: Stort sett elg, noe rådyr, husdyr og småvilt. Elg som er vant til ulv, forsvarer seg mer aktivt. En sparkende elg kan være svært farlig for ulv, og en del ulver blir skadet som følge av elgens forsvar.

Kullstørrelse: Ved gode næringsforhold er 5-6 valper vanlig i gjennomsnitt. I Skandinavia har valpekullene vært nede i 3 valper.

Første ungekull: Ulv er kjønnsmoden ved 22-måneders alder. Første kull er mulig ved 2 års alder. Tispene yngler normalt hvert år.

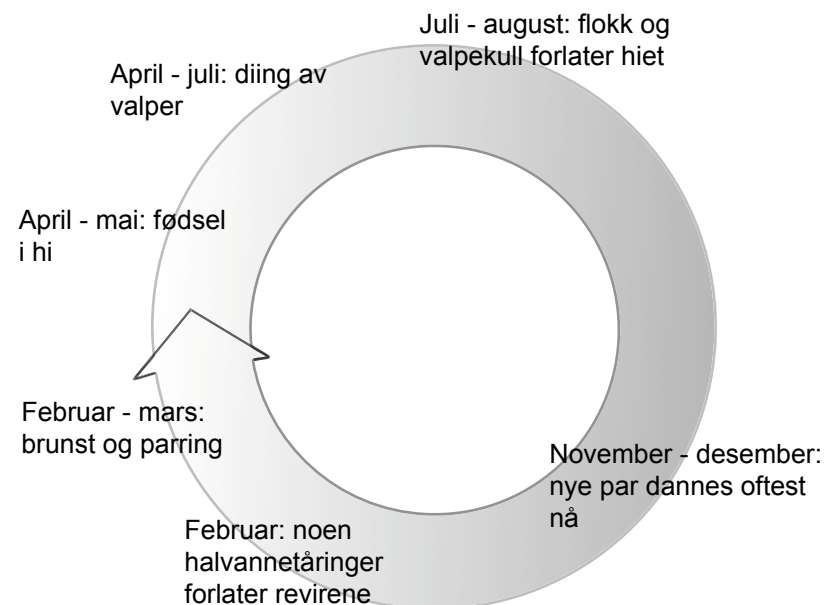
Utbredelse i Norge (vinteren 2006-2007): Fast i grensetraktene på Østlandet. Et par flokker øst for elva Glomma i Hedmark.

Antall i Norge (vinteren 2006-2007): Totalt 136-169 ulver i Skandinavia, derav 19-23 som kun levde i Norge og 19-25 på begge sider av grensa mellom Sverige og Norge. Antall valpekull i 2006 i Skandinavia var 16, derav ett i Norge. I 2007 var det ingen norske valpekull. Den skandinaviske ulvebestanden er truet av manglende innvandring av ulv fra øst, innavl på grunn av liten bestand, lovlig og ulovlig jakt.

I en ulveflokk er rangforholdene strenge. Det gjelder for eksempel hvem som kan spise først av et byttedyr, jakte, revirmarkere og få valper.

Ulven gjennom året:

Der ulv har lagt ned og spist elg er det gjerne rester etter vomma, pels og størknet blod. Marka kan se rufsete ut.

Hver ulveflokk er en familiegruppe. Kun to parrer seg, alfaparet. Tispa føder valpene i et hi. Over sees en åpning i et jordhi.

Det ledende paret, alfaparet, revirmarkerer. En måte ulvene gjør det på er ved å sparke bakover på bakken. Det gir synlige merker.

Hår og beinrester kan ligge igjen der ulvene har spist elg eller andre dyr. På bildet ser du beinrester etter elg.

Ulvene urinerer for å markere revir. Det skjer med løftet bakbein ved stikryss, vegkryss eller andre skiller.

Ferske ekskrementer er gjerne mørkebrune og med hår og bein. Etter en stund blir de tørrere, mer lysebrune og til slutt hvite.

Jerv (*Gulo gulo*)

Biotop: Snaufjell og høyereliggende skog, av og til i lavereliggende skog

Levevis: Hver voksne jerv har et aktivitetsområde som delvis overlapper med andre individer av samme kjønn. Hver jerv lever alene bortsett fra under brunst og parring og tisper med unger. Hannens leveområde er 400 - 750 km². Hunnenes er atskillig mindre. Om vinteren graver jerven hull med ulike funksjoner i snøskavler. De kan være hi som brukes ei natt, matlager eller fødehi for tispene.

Vekt: Voksne hannjerver veier vanligvis 14-18 kg og voksne hunnjerver 8-12 kg.

Vandring: Jerver kan vandre flere hundre kilometer, spesielt når de forlater mora.

Føde: Rein, selvdøde dyr, smågnagere, dyr tatt av andre rovdyr, sau, hare, rype, egg og fugleunger. Om vinteren er det lite fersk føde tilgjengelig for jerv. De er derfor avhengige av å ha lagret en del føde om sommeren og høsten i steinurer, myrer o.l. som de kan grave fram om vinteren.

Kullstørrelse: 1-3 unger. I gode smågnagerår kan det være opptil fire unger. Dødeligheten er høy det første leveåret.

Reproduksjon: Jerven blir kjønnsmoden ved 2 års alder. Hvert år får ca. 60 % av tispene i bestanden unger. Tispene må oftest ha et hvileår mellom hver fødsel.

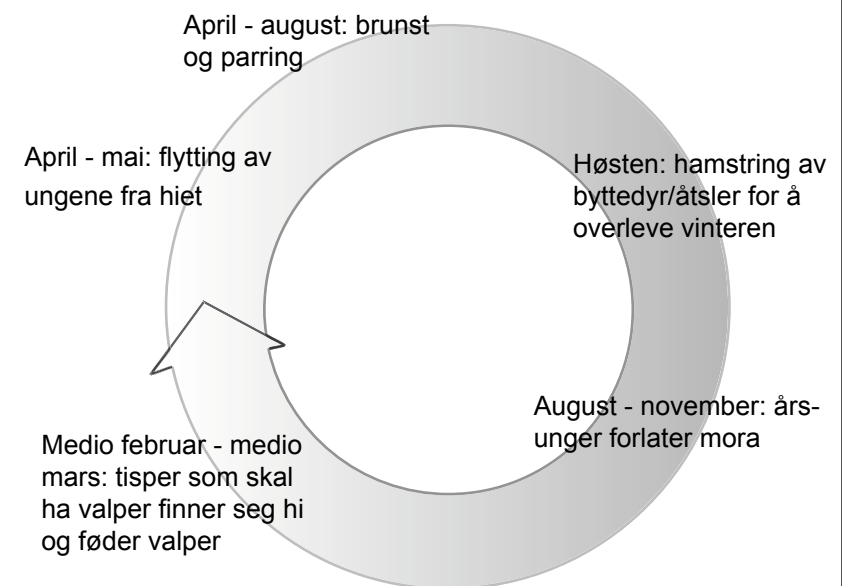
Utbredelse i Norge: Nord i Hedmark og Oppland, Trøndelag, Møre og Romsdal, de tre nordligste fylkene og sporadisk i Sogn og Fjordane og Buskerud. Jervene i Norge finnes i to bestander; en i Midt-Norge og Nord-Norge og en i Sør-Norge. Bestanden fra Nord-Trøndelag og nordover er sammenhengende med den svenske bestanden.

Antall i Norge: I mars 2007 var det før jakt og andre uttak 323-401 jerver. Det var 51 ynglinger fordelt på 16 i den sørlige bestanden og 35 i den nordlige bestanden. I 2006 var det i Norge til sammen 57 ynglinger av jerv, derav 21 i den sørlige bestanden.

Ei jervetisper som ammer sine unger i vårsnøen.

Jerven gjennom året:

Jervens spor og liggeplasser synes godt i den hvite snøen. Her har den vandret og lagt seg ned i snøen før den har gått videre.

Jerven kan ha hi med ulike funksjoner i samme område. Over ser du matlager der det kan være mat jerven hamstret sist høst.

Hannjerver har lengre avstand mellom urin og møkk enn hunnene. Det er en vanlig måte å avgjøre kjønnnet på.

Jervens viktigste føde er rein. Den tar først og fremst svake og mindre rein.

Jerven spiser kjøtt og bein. Det gjør at møkka blir hvit når den er nedbrutt.

Jervens liv er knyttet til fjell og fjellskog. Her har den lagt seg ned i snøen og hvilt slik at snøen har smeltet.

Heftet er produsert av

Pb. 342 Sentrum, 0101 Oslo
Telefon: 23 10 96 10
www.naturvern.no

i samarbeid med

Youngstorget 1, 0181 Oslo
Telefon: 40 00 18 68
www.turistforeningen.no

Pb. 6784 St.Olavs Plass, 0130 Oslo
Telefon: 22 03 65 00
www.wwf.no

VI ØNSKER EN RIKTIG GOD TUR !